

smiles

Samenvatting van de Nederlandse *baseline study*

De steun van de Europese Commissie voor dit project vormt geen goedkeuring van de inhoud, die alleen de standpunten van de partners weerspiegelt, en de Commissie kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor enig gebruik dat kan worden gemaakt van de informatie in het project.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

**Dit is een samenvatting van het
oorspronkelijk Engelstalige rapport**
SMILES Baseline Study.
Country report The Netherlands

Colofon

KB, 2021

Auteurs: Sander Smit, Dzenita Camo &
Marjolein Oomes

Dit rapport is gelicentieerd onder een
Creative Commons Attribution 4.0
Internationale licentie.

Inleiding

Zorgen over desinformatie

De coronacrisis heeft de zwakke plekken in onze nieuwsvoorziening pijnlijk blootgelegd: tijdens de crisis nam de verspreiding van nepnieuws enorm toe, complottheorieën beleefden hoogtijdagen. Desinformatie, en vooral de online schaalbaarheid ervan, vormt een bedreiging voor onze open, democratische samenleving. Steeds meer regeringen en burgers maken zich zorgen over de – vaak opzettelijke – verspreiding van misleidende informatie en de negatieve gevolgen die dit heeft voor het vertrouwen in de media, de overheid en onder burgers. Dit is een ontwikkeling die de nodige risico's kan opleveren op het gebied van een goed geïnformeerde samenleving, democratische processen, polarisatie en het maatschappelijk debat.

SMILES-project

Desinformatie op zich is geen nieuw fenomeen; wel nieuw is de massale en snelle distributie via sociale media, online platforms en synthetische media. Het is een ontwikkeling waarop wij als samenleving nog geen goed antwoord hebben gevonden. Hoe zorgen we als samenleving voor goed geïnformeerde burgers en hoe kunnen instellingen als scholen en bibliotheken hierin een rol spelen? Deze vraag vormde het uitgangspunt voor een internationaal consortium met partners uit Spanje, België en Nederland om een project op te starten met als titel Innovative MethodS for Media & Information Literacy Education involving Schools: SMILES. Het doel van SMILES is om jongeren (12-15 jaar) te onderwijzen in het veilig en verantwoordelijk gebruik van digitale tools, hun mediawijsheid te vergroten en sociale media kritisch in te zetten. In dit project krijgen bibliothecarissen en schooldocenten de nodige kennis, vaardigheden en competenties om deze jongeren te helpen betrouwbare en authentieke informatie en desinformatie/nepnieuws te onderscheiden.¹

Onderzoeksopzet

Onderzoeksvragen

De eerste fase van het project omvat de uitvoer van een zogenaamde *baseline study*: een verkennend onderzoek dat de basis vormt waarop het trainingsprogramma zal voortbouwen. Het doel van de studie is om bij te dragen aan een beter begrip van het probleem van desinformatie en om inzichten te verkrijgen die nuttig zijn bij het ontwikkelen van relevante workshops over nepnieuws, mediawijsheid en digitale vaardigheden.

De volgende onderzoeksvragen waren leidend binnen de basisstudie:

- › Welke impact heeft de COVID-19-uitbraak op de verspreiding van desinformatie in Nederland?

---

¹ Voor meer informatie over het SMILES-project, zie <http://smiles.platoniq.net/>.

- › Welke onderwijsbenaderingen en/of interventies zijn er in de Nederlandse context voor de jeugd op het voortgezet onderwijs, die gericht zijn op het bestrijden van desinformatie?
- › Wat kunnen we leren van de bestaande kennis en ervaringen van professionals en experts op het gebied van digitaal geletterdheidsonderwijs in het kader van in- en buitenschools leren?

Aanpak

Om bovengenoemde onderzoeksvragen te beantwoorden zijn diverse onderzoeksmethoden ingezet. In de eerste stap is op basis van een grondig bureauonderzoek gekeken naar de huidige problematiek van desinformatie in Nederland. Hiervoor zijn diverse onderzoekspublicaties en media expressies bekeken die de afgelopen drie jaar zijn verschenen over de onderwerpen fake news, desinformatie en misinformatie in Nederland. Om in kaart te brengen welke interventies en onderwijsbenaderingen er al bestaan is eveneens bureau onderzoek uitgevoerd. Met online zoekopdrachten is gezocht naar programma's, tools of educatieve benaderingen die gericht zijn op het bewapenen van mensen – met name jongeren van 12-15 jaar – tegen nepnieuws en desinformatie. Er is gekeken naar interventies, programma's of instrumenten die door bibliotheken worden aangeboden, maar ook naar aanbod dat buiten de context van bibliotheken bestaat. De gevonden interventies zijn gegroepeerd, beknopt beschreven, en gepresenteerd in een matrix.²

Om een completer beeld te krijgen van het bestaande landschap van interventies en de factoren die maken of een interventie effectief is of niet, is het bureau onderzoek aangevuld met kwalitatieve interviews met (a) experts op het gebied van mediawijsheid en digitale geletterdheid en met (b) onderwijs- en educatie professionals uit de bibliotheeksector. In twee online groepsinterviews is hen gevraagd naar aandachtspunten en aanbevelingen voor het ontwikkelen van een betekenisvolle interventie voor de jeugd.

Bevindingen

Toenemende impact

Hoewel tot voor kort de verspreiding en impact van nepnieuws en desinformatie in Nederland relatief beperkt leek, is het voorkomen en de impact ervan de afgelopen drie jaar – en vooral sinds de COVID-19-uitbraak – aanzienlijk toegenomen. De Nederlandse overheid en haar adviserende instituten voelen dan ook een toenemende drang om op te treden tegen de verspreiding en vooral tegen de impact van desinformatie. Als land met een van de hoogste digitaliseringspercentages in Europa en een groeiend deel van de bevolking die hun informatie en nieuws online en specifiek via sociale media, lijkt de Nederlandse samenleving bijzonder kwetsbaar voor de dreiging van desinformatie. Dit is onlangs gebleken uit de gevolgen van desinformatie rond bijvoorbeeld het 5G-netwerk, de COVID-19-uitbraak en door complottheorieën zoals QAnon.

---

² Deze is te vinden in het totaalrapport van de baseline study via smiles.platonique.net.

Technologisch burgerschap

Er worden al verschillende maatregelen genomen om de verspreiding en de gevolgen van desinformatie tegen te gaan. Deze maatregelen zijn vooral gericht op het bevorderen van veerkracht en op bewustwording door middel van mediawijsheid. De snelle technologische ontwikkelingen maken het steeds makkelijker om nepnieuws en desinformatie te maken en te verspreiden, en maken het steeds moeilijker om nep van echt te onderscheiden. Daarom dringt onder andere het Rathenau Instituut er bij de Nederlandse overheid op aan om vooral te investeren in de technologische emancipatie van haar burgers. Burgers moeten technologisch burgerschap kunnen verwerven. Dat houdt meer in dan alleen mediageletterd zijn: burgers moeten kennis hebben van de technologieën die worden gebruikt voor de productie en verspreiding van (des)informatie, en moeten kunnen nadenken over de gevolgen ervan voor de samenleving en hun leven. Dit is een wezenlijk onderdeel van hun deelname aan het democratische debat en aan de politieke besluitvorming. Ook de gesproken experts benadrukken het belang van deze vaardigheden.

Bijna zestig interventies

De zoektocht naar bestaande instrumenten en programma's interventies leverde een totaal op van 58 interventies. De meeste van deze interventies richten zich uitsluitend op het onderwerp desinformatie/nepnieuws, sommige hebben betrekking op het bredere gebied van mediawijsheid.

Er werden zeven verschillende soorten interventies gevonden: lespakketten (23); workshops (13); online handleidingen (6); checklists (4); losse lessen (4); games (3); en vlogs/video's (3). De meeste van deze interventies hebben zowel een online als een offline component (21). Interventies met alleen fysieke of alleen activiteiten en/of materialen zijn er ook (resp. 18 en 16). Een actieve vorm van leren komt vaak voor: bij 26 interventies gaan leerlingen zelf aan de slag met (nep)nieuws maken, of het nu gaat om video's, geschreven artikelen of afbeeldingen.

Specifieke onderwerpen of aandachtgebieden die in de interventies aan bod komen, zijn algoritmes, trollen, deepfakes, hoaxes, complottheorieën, polarisatie, framing, satire en parodie. Minder vaak, maar ook herhaaldelijk aangetroffen, zijn de onderwerpen: factchecking, internetbubbel, cyberpesten en clickbaits.

Doel

Alle interventies zijn erop gericht om gebruikers te bewapenen met kennis en tools die hen helpen echte van nepinformatie te onderscheiden in sociale en nieuwsmedia. Dertien interventies hebben een breder toepassingsgebied, meestal media of digitale geletterdheid. In sommige van deze gevallen worden de doelstellingen van deze interventies gedefinieerd in termen van het Nederlandse [Mediawijsheid Competentiemodel](#). In andere gevallen wordt de veronderstelde impact beschreven als 'wijzer' gebruik van sociale media in het algemeen.

Sommige interventies zijn specifiek gericht op het bevorderen van kritisch denken van jongeren over de informatie die ze dagelijks via verschillende bronnen tegenkomen. Dit

betreft het reflecteren op hun eigen gedrag en op de informatie die ze verspreiden en gebruiken.

Doelgroepen

Uit de inventarisatie blijkt dat alle interventies gericht zijn op leerlingen in het voortgezet onderwijs. Twee interventies richten zich op ouders/verzorgers en leerkrachten. Drie interventies zijn bedoeld voor de algemene bevolking, ongeacht de leeftijd. De meeste interventies zijn specifiek ontworpen voor gebruik op school.

Prebunking en debunking

Het merendeel van de interventies maakt gebruik van een methode die ook wel wordt gekarakteriseerd als *debunking*: mensen leren hoe je kunt bewijzen of checken dat iets minder waar is dan het lijkt, door facts te checken, tegenargumenten en alternatieve informatiebronnen te zoeken. Triangulation is hiervan een specifieke vorm die inhoudt dat mensen leren onderzoek te doen naar verschillende perspectieven en op basis daarvan hun eigen besluit te nemen. *Prebunking* is een methode die vooralsnog het minst vaak wordt ingezet en dan vooral bij nieuwere interventies. Deze methode zich meer op voorkomen dan bestrijden. Mensen worden hierbij meer weerbaar gemaakt tegen desinformatie door hen aan milde vormen van desinformatie bloot te stellen en zo te trainen in het herkennen ervan in de echte wereld. Vaak kent deze methode een actieve component waarbij leerlingen zelf aan de slag gaan met het maken van nep nieuws.

Tips en adviezen voor de ontwikkeling van nieuwe interventies

Uit de kennis en ervaring die de experts en professionals met ons hebben gedeeld in de focusgroepen, kunnen we een aantal belangrijke lessen en aanbevelingen afleiden waarmee rekening moet worden gehouden bij het ontwikkelen van workshops voor bibliotheken en scholen. Zo is het belangrijk om niet alleen in te zetten op kritisch denken of ontcrachten, maar rekening te houden met een breder palet aan vaardigheden dat nodig is om (de impact van) desinformatie te weren. Zo is het belangrijk om jeugd te leren de context van verschillende gezichtspunten leren begrijpen. Ook wordt het belang benadrukt van begrip over hoe kennis en nieuws wordt geproduceerd: hoe de inhoud van nieuws altijd wordt bepaald door een context en standpunt; hoe nieuws kan worden ingekaderd in een poging overtuigend te zijn; hoe de waarde van informatie afhangt van waar, wanneer en door wie deze wordt geproduceerd en van waar en wanneer men deze wil gebruiken; wat de rol van emoties is bij de evaluatie, verspreiding en impact van (nep)nieuws. Ook kennis van en van de manier waarop algoritmen kunnen helpen om meer inzicht te krijgen in de manier waarop nieuws, kennis en informatie wordt geproduceerd. Interventies moeten verder niet te beschermend moeten zijn. In plaats daarvan moet het gesprek open en levendig zijn, met waardering voor verschillende opvattingen en contexten. In de benadering van de jeugd wordt het belangrijk gevonden niet te beoordelen wat kinderen online doen en hen te benaderen vanuit negatieve ervaringen, maar om vooral verbinding te maken met wat ze online leuk vinden en hun nieuwsgierigheid op lange termijn op te wekken.

Aanbevelingen voor de samenwerking tussen bibliotheek en school

Een belangrijk doel van het SMILES-project is om schoolleraren en bibliothecarissen samen te laten werken aan nepnieuwsworkshops voor kinderen. Op basis van de input van professionals over hun werkervaringen met scholen, specifiek rond het thema digitale geletterdheid, kunnen we de diverse lessen trekken over de samenwerking tussen bibliotheek en scholen.

- › Het is belangrijk om drukke docenten niet te overbelasten met nog een nieuwe les of thema, maar om het thema te integreren in het reguliere curriculum en hen te ondersteunen bij de implementatie.
- › Voordat je met docenten aan de slag gaat met concrete interventies is het aan te raden om een 'zachte landing' in de school te maken door een stapsgewijze aanpak te volgen, waarbij je begint met een gesprek over het belang van digitale geletterdheid.
- › Een dergelijke aanpak draagt ook bij aan een bredere inbedding in het thema digitale geletterdheid en desinformatie in de pedagogische visie en het hele curriculum van de school.
- › Om zo'n zachte landing op scholen te creëren, is goede profilering, expertise en geduld belangrijk om de bibliotheek te positioneren als een logische partner voor scholen om mee te werken.